

Gottfrid Adlerz

Cederquists Graf. A.-B., Sthlm

✝

Gottfrid Agaton Adlerz.

Av

Chr. Aurivillius.

Den 11 november 1918 ingick sorgebudet, att entomologiska föreningens hedersledamot, lektorn vid Sundsvalls högre allmänna läroverk GOTTFRID AGATON ADLERZ avlidit i Norrköping, där han såsom tjänstledig vistades för hälsans vårdande.

Adlerz var född i Vadstena den 25 februari 1858. Hans föräldrar voro dåvarande rektorn vid elementarläroverket i Vadstena, sedermera kyrkoherden i Kuddby Carl Erhard Adlerz och hans hustru Ulrika Valborg Karlén. Han blev student i Linköping 1878, inskrevs samma år i Östgöta nation vid Uppsala universitet, avlade 1882 fil. kandidat- och 1887 fil. licentiat-examen samt promoverades samma år till fil. doktor. Redan år 1884 anställdes Adlerz såsom amanuens vid Stockholms högskolas zootomiska institut samt kallades i maj 1889 till docent i zoologi vid samma högskola. Från höstterminen 1890 tjänstgjorde Adlerz såsom vikarierande lektor vid högre allmänna läroverken i Sundsvall och Gävle samt utnämndes hösten 1894 till J. Spångbergs efterträdare såsom lektor i naturalhistoria och kemi vid Sundsvalls högre allmänna läroverk. Denna befattning uppehöll han till slutet av år 1916, varefter han på grund av sjuklighet (bröstlidande) var tjänstledig under de båda senaste åren av sin levnad och då vistades först i Södertälje samt sedermera i Norrköping.

Dessa i korthet angivna yttre drag av Adlerz' examina och tjänsteförhållanden lämna emellertid föga ledning för bedömandet av hans vetenskapliga betydelse. Denna grundar sig nämligen nästan uteslutande på ett outtröttligt arbete utanför tjänsten på lediga stunder och under mellanterminerna. Den tid, som andra oftast ägna åt vila eller nöjen, offrade Adlerz åt vetenskaplig forskning och lyckades vinna resultat, som för all framtid komma att bereda honom ett framstående rum bland dem, som ägnat sig åt utredandet av insekternas levnadsvanor.

Vill man förstå, huru det blev möjligt för A. att utföra sin vetenskapliga livsgärning, bör man därför taga kännedom om hur han använde sina somrar.

Redan såsom yngling var han en intresserad medlem av Naturhistoriska sällskapet vid Linköpings gymnasium och undersökte ivrigt hemtraktens insektfauna. Sommaren 1883 företog han en resa till Jämtland för att även lära känna fjälltrakternas insekter. För att undersöka myrornas utbredning och levnadsvanor besökte A. såsom Sederholmsk stipendiat följande sommar Öland, Gottland, Fårö, Gotska Sandön samt Åland. Sommarne 1887 och 1891 vistades A. med understöd från vetenskapsakademien vid Kristinebergs zoologiska station. Övriga somrar under 1890-talet samt i början av 1900-talet synas huvudsakligen hava använts för grundläggande studier över rovsteklarnes levnadsvanor under vistelse i Medelpad och Östergötland. Under somrarne 1905 och 1906 uppehöll A. sig i Östergötland vid Arkösund samt på Öland. Året därpå tillbragtes ferierna i Brunflo i Jämtland, 1908 vid Räfsnäs i Roslagen, 1909 i Östergötland vid Mem och 1910 i Medelpad nära Vattjom, där sandmarkerna voro synnerligen gynnsamma för studier över grävsteklar. Över vistelsen på Öland 1911 har A. offentliggjort en utförlig redogörelse (se utg. skrifter n:r 31). Somrarne 1912—1917 uppehöll sig A. i Sundsvall eller i annan trakt av Medelpad.

Även en flyktig kännedom om Adlerz' skrifter är tillräcklig, för att läsaren skall inse, vilket outtröttligt arbete och skarpsinnig forskaregärning under dessa somrar utförts. Att timtals i starkaste solhettan iakttaga steklarnes levnadssätt och avlocka dem deras hemligaste artvanor är ingen lätt

sak samt kräver stor uthållighet, livligt intresse och en god synförmåga.

En, även aldrig så sammanträngd, redogörelse för resultaten av Adlerz' vetenskapliga arbeten och upptäckter skulle kräva större utrymme än som för närvarande i denna tidskrift står till mitt förfogande. Jag måste därför hänvisa till hans egna här nedan förtecknade arbeten, som väl förtjäna att läsas av den, som intresserar sig för dylika frågor. Endast en kort sammanställning av de ämnen, som behandlats av Adlerz, jämte hänvisning till själva arbetena må här lämnas.

Intresset för myrorna kan sägas hava varit medfött hos A.; han meddelar själv, huru han såsom sexårig pys i timtal brukade sitta och betrakta de små bruna myrornas vandringar i fadrens trädgård. Hans arbeten n:r 1, 6, 7, 21, 32 och 34 äro ägnade dessa djur och bland hans viktigaste rön med avseende på dem må nämnas upptäckten av hanen till *Formicoxenus nitidulus* samt bidragen till kännedomen om levnadssättet hos *Anergates atratulus* och *Harpagoxenus* (»*Tomognathus*») *sublaevis*.

Adlerz' stora anseende såsom insektbiolog grundar sig dock i främsta rummet på hans omfattande studier över rovsteklar, vägsteklar, getingar och dolksteklar (jfr n:r 8, 10, 12, 13, 14, 15, 18, 20, 23, 24, 28, 29, 30 och 36). Upptäckten av det sätt, på vilket honan till *Methoca ichneumonides* angriper och i rätta ögonblicket förlamar den med fruktansvärda käkar beväpnade larven till sandjägaren *(Cicindela)* samt av det snyltliv, som *Pompilus campestris* och *P. aculetus* föra på bekostnad av andra arter inom samma släkte, i det att de gräva sig ned i sanden, uppsöka de där nedgrävda och förlamade spindlarna, döda det på spindeln lagda ägget från den art, som haft besväret att förlama och nedgräva spindeln, samt slutligen på den lägga sina egna gökägg, höra till finaste och mest överraskande rön, som under senare tid gjorts på insektlivets område och ställa Adlerz såsom en värdig medtävlare till fransmannen FABRE och andra de förnämsta bland insektbiologer.

Guldsteklarnes levnadsvanor äro behandlade i n:r 19 och 25. Havsspindlarna (Pantopoderna) utgorde föremål för Adlerz

studier under vistelsen vid Kristinebergs station 1887 och 1891 (jfr n:r 2).

Innehållet av Adlerz' övriga arbeten, av vilka de flesta äro populära, framgår av titlarne.

Enär flertalet av Adlerz' viktigaste arbeten äro skrivna på svenska, blevo de tyvärr ej eller endast ofullständigt kända i utlandet. I Sverige blevo de emellertid snart uppskattade och erkända. Såsom bevis härför kan anföras, att hans arbete om digestionssekretionen (n:r 3) av vetenskapsakademien belönades med Flormanska priset, att samma akademi år 1905 tillerkände honom det Letterstedtska priset för första delen av hans arbete n:r 14 och att Uppsala universitet 1911 tilldelade honom halva Björkénska priset för de då utkomna tre första delarna av arbetet »Levnadsförhållanden och instinkter hos Pompilidæ och Sphegidæ» (14).

Adlerz blev redan 1880 medlem av vår förening och kallades år 1917 till en av dess tio hedersledamöter. År 1905 blev han medlem av k. vetenskapsakademien i dess sjunde klass.

Adlerz' hörsel hade länge varit mindre god och försvagades i mitten av 1900-talet ytterligare, så att han 1906 måste skaffa sig en särskild hörselapparat för att kunna sköta sin tjänst vid skolan. Ehuru dövheten alltså vållade vissa svårigheter vid skolarbetet, lade den ej något hinder i vägen för det vetenskapliga arbetet, utan var måhända snarare till fördel för detsamma. På grund härav uppstod i början av år 1908 hos mig planen att skaffa Adlerz en sådan anställning, att han ostörd av andra sysselselsättningar helt och hållet skulle kunnat ägna sig åt vetenskapligt arbete. Förslaget upptogs med synnerligen välvilja av dåvarande chefen för k. ecklesiastikdepartementet och skulle sannolikt kunnat förverkligas, därest det ej mött oväntat motstånd på annat håll.

Ehuru här ej är platsen att närmare ingå därpå, må omnämnas, att A. även intresserat sig för andra än rent entomologiska frågor. Han har författat uppsatser i pedagogik, arkeologi och geologi samt utgivit ett par populära uppsatser om Darwinismen.

Adlerz var i sitt uppträdande en försynt, anspråkslös och tillbakadragen man samt kom därför ej i mycken personlig beröring med andra forskare. Orsaken härtill låg under senare tid utan tvivel i den tilltagande dövheten, men enligt hans egen uppgift även i en viss medfödd blyghet. I sin vetenskapliga gärning stod han alldeles självständig och är ej däruti påverkad av någon sin lärare eller föregångare. Ehuru därför få skola behålla honom i minnet på grund av närmare personlig bekantskap, skola desto flere bevara honom i tacksam erinran på grund av den gåva han givit dem genom sina skrifter.

Adlerz ingick 1894 äktenskap med *Emma Mathilda Liljedahl,* f. 1870, dotter av fabrikören *J. Th. Liljedahl* i Sölvesborg och hans hustru *Caroline Nilsson.* Han efterlämnar förutom änka 2 döttrar (Ragnhild, f. 1897; Gerda, f. 1899) och 2 söner (Bertil, f. 1901; Gerhard, f. 1903).

Utgivna entomologiska skrifter.

1. Mymecologiska studier. 1. *Formicoxenus nitidulus* NYL. — Öfvers. Vet. Akad. Förhandl. 41: 8, 1884, p. 43—64. t. 27, 28.
2. Svenska myror och deras lefnadsförhållanden — Bihang Vet. Akad. Handl. 11: 18, 1886, 329 pg. 7 tafl.
3. *Tomognathus sublaevis* MAYR. — Bih. Vet. Akad. Handl. 21: 4 n:r 4, 1896, 76 pg., 1 tafl.
4. *Formica Suecica* n. sp. Eine neue schwedische Ameise. — Öfvers. Vet. Akad. Förhandl. 59, 1902, p. 263—265.

2. Bidrag till Pantopodernas morfologi och utvecklingshistoria. — Bihang Vet. Akad. Handl. 15: 4 n:r 11, 1888, 25 pg. 2 tafl.

3. Om digestionssekretionen jämta några därmed sammanhängande fenomen hos insekter och myriopoder. — Bihang Vet. Akad. Handl. 16: 4 n:r 2, 1890, 54+4 pg. 5 tafl.

4. I hvilken ordning tager djurvärlden en ur hafvet uppdykande ö i besittning? — Entomol. Tidskr. 14. 1893, p. 131—144.

5. Om en myrliknande svensk spindel. — Entomol. Tidskr. 16, 1895, p. 249—253.

6. Stridulationsorgan och ljudförnimmelser hos myror. — Övers. Vet. Akad. Förhandl, 52, 1895, p. 769—782 (1896).

7. Myrmecologiska notiser — Entomol. Tidskr. 17, 1896, p. 129—141.
8. Biologiska meddelanden om rofsteklar. — Entomol. Tidskr. 21, 1900, p. 161—200.
9. Bilder ur Sveriges Insektlif ingår i »Sveriges Djurvärld» af L. A. Jägerskiöld. E. Lönnberg och G. Adlerz. Stockholm. 1901, 8°. — Andra uppl. 1903. — Tredje uppl. 1911.
10. Iakttagelser öfver *Hoplomerus reniformis* WESM. — Entomol. Tidskr. 23, 1902, p. 241—252.
11. Periodische Massenvermehrung als Evolutionsfaktor. — Biol. Centralblatt. 22, 1902, p. 108—119.
12. *Ceropales maculata* FAB., en parasitisk Pompilid. — Bihang Vet. Akad. Förhandl. 28: 4, 1902, 20 pg.
13. La proie de *Methoca ichneumonides* — Arkiv för Zool. 1, 1903, p. 255—258.
14. Lefnadsförhållanden och instinkter inom familjerna Pompilidæ och Sphegidæ. — K. Sv. Vet. Akad. Handlingar.
1. Band. 37: 5, 1903 (1904), 181 pg.
2. » 42: 1, 1906, 48 pg.
3. » 45: 12, 1910, 75 pg.
4. » 47: 10, 1912, 61 pg.
15. Utvecklingen af ett Polistes-samhälle. — Entomol. Tidskr. 25, 1904, p. 97—106.
16. Om cellbyggnad och tjufbin hos *Trachusa serratulae*. — Entomol. Tidskr. 25, 1904, p. 121—129.
17. Svenska fjärilar i urval. Inledning till fjärilarnas studium. Stockholm, 1905, 8° obl. 153 sid. tafl.
18. *Methoca ichneumonides* LATR., dess lefnadssätt och utvecklingsstadier — Arkiv f. Zool. 3: 4, 1905, 48 pg. 1 tafl.
19. Den parasitiska metoden hos *Chrysis viridula* — Arkiv f. Zool. 3: 8, 1905, 9 pg.
20. Iakttagelser över solitära getingar. — Arkiv f. Zool. 3: 17, 1906, 64 pg.
21. Zwei Gynandromorphen von *Anergates atratulus* SCHENK — Arkiv f. Zool. 5: 2, 1908, 6 pg. 2 tafl.
22. *Myrmarachne formicaria* från en ny fyndort. — Entomol. Tidskr. 30, 1909, p. 95—96.
23. Nya iakttagelser öfver *Ammophila (Miscus) campestris*. — Entomol. Tidskr. 30. 1909. p. 163—176.
24. Orienteringsförmågan hos steklar. Sundsvall. 1909, 8°, 66 pg. Ingick i Sundsvalls högre allm. läroverks program för år 1909.
25. *Chrysis ignita* L. och *Chr. neglecta* SHUCK. såsom foderparasiter. — Arkiv f. Zool. 6: 11, 1910, 7 pg.
26. Stekellarver som ytterparasiter på fritt kringströfvande spindlar. — Entomol. Tidskr. 31, 1910, p. 97—100.

27. *Cetonia aurata* och *Trichius fasciatus* i myrbon. — Entomol. Tidskr. 32, 1911, p. 43—46.
28. Ur gräfsteklarnes lif. Stockholm. 1911, 8°, 48 pg., fig. (= Verdandis Småskrifter n:r 175)
29. Instinkt och förståndshandlingar hos gräfsteklar. Stockholm. 1911, 8°, 30 pg. (= Verdandis Småskrifter n:r 176)
30. *Tiphia femorata* Fabr., dess lefnadssätt och utvecklingsstadier. — Arkiv f. Zool. 7: 11, 1911, 19 pg.
31. Resa till Öland sommaren 1911. — Entomol. Tidskr. 33, 1912, p. 152—176.
32. Myrornas liv. Stockholm. 1913, 8°, 243 pg., 82 textf.
33. Konservering av murade stekelbon för museiändamål. — Entomol. Tidskr. 34, 1913, p. 133—135.
34. *Formica fusca-picea* Nyl., en torfmossarnas myra — Arkiv f. Zool. 8: 26, 1914, 5 pg.
35. Svenska skalbaggar i urval. Inledning till skalbaggarnas studium. Stockholm. 1916, 301 pg., 8 tafl. 36 textf.
36. Grävsteklarnes liv. Stockholm. 1916, 8°, 318 pg., 85 textf.

Dessutom talrika entomologiska artiklar i Nordisk Familjebok.